

# “BOBURNOMA” DA SIFAT VA OT YASOVCHI OMONIM MA’NOLI QO’SHIMCHALARNING QO’LLANILISHI

JDPI o‘zbek tilini o‘qitish metodikasi kafedrasida katta o‘qituvchisi

Abduvaliyeva Z.N

O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti III bosqich talabasi Boyxo‘rozova G

*Annotatsiya : O‘zbek tilida sifat va ot yasovchi omonim ma’nodagi so‘zlar hamda uning Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida qo‘llanilishi.*

*Kalit so‘zlar: so‘z yasovchi qo‘shimchalar, so‘z boyligi, omonimlar, affiksoidlar, sodd so‘z, kalit so‘z, affiksatsiya, prefiks.*

So‘z yasashining asosiy yo‘li affiksatsiya yo‘lidir, chunki so‘z yasashning vazifasi yangi leksik birlik hosil qilish demakdir.

“Har bir tilning so‘zlari, leksikasi doim harakatda bo‘lib, natijada uning tarkibi turli xillardagi o‘zgarishlarga uchraydi, ba‘zi so‘zlar eskirib faol qo‘llanishdan chiqadi, qo‘llanilishi chegaralanib, bora-bora iste‘moldan qoladi, yangi so‘zlar paydo bo‘lib, ular leksikani to‘ldiradi, boyitadi”.[1]

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida juda ko‘p omonim ma’noli so‘zlar qo‘llanilib, asardagi til va so‘z boyligini oshirgan. Muallif o‘z asarida o‘zbekcha so‘z yasovchi qo‘shimchalar bilan birga, forscha so‘z yasovchi affiks va affiksoidlardan foydalangan. Bunday forscha qo‘shimchalarning aksariyati ot va ba‘zan sifat ma’nosidagi so‘zlar yasashda xizmat qilgan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma”sida fors tilida omonim ma’noga ega bo‘lgan so‘z va so‘z qo‘shimchalar juda ko‘p uchraydi. Masalan, -“bar” so‘zi ham so‘z sifatida ham qo‘shimcha sifatida qo‘llaniladi. So‘z sifatida forscha “burdan” (olib bormoq) fe‘lining hozirgi zamon shaklida “bar” (olib bor) ma’nosida qo‘llangan.

– Hazrati Nuh payg‘ambarlarning otasi Mehtar Lomning qabri Alishang tumanidadur. (“Boburnoma” 121-bet). Gapdagi “payg‘ambar” so‘zidagi “-bar” fors tilida mustaqil so‘z bo‘lib, rahbar – yo‘lda olib boruvchi, safarbar, safarga olib boruvchi, payg‘ambar, payambar – so‘zlarida esa xat olib boruvchi ma’nosida qo‘llanilgan. “Bar” qo‘shimcha sifatida o‘zbek tilida sifat yasovchi qo‘shimcha –li, jo‘nalish kelishigi qo‘shimchasi –ga ma’nolarida ham qo‘llanilishi mumkin. Xonumonlarini va o‘ttuz-qirq yil qo‘rg‘onlarini barbod berdilar (188-bet). Barbod so‘zining ma’nosi savolga yoki tamom bo‘ldi, tugadi, shikastlandi, sindirildi degan ma’nolarida keladi. Bardast (104-bet), bartaraf (152-bet), ko‘ch barko‘ch (79-bet) so‘zlarida –ga ma’nosida qo‘llanilishi mumkin.

O‘zbek tili grammatikasi darsligida bar – yasovchi faqat uch-to‘rt so‘zdagina uchraydi: barvaqt, barkamol, bardoshli.

[1] G'. A. Abdurahmonov, Sh. Sh. Shoabdurahmonov, A. H. Hojiyev "O'zbek tili grammatikasi",

"Fan" nashriyoti Toshkent – 1975-yil, 7-bet

Yuqoridagi so'zlarda bar – qo'shimcha -li ma'nosida kelgan bo'lsa, bardoshli so'zida yuqoridagi qoidaga amal qilmaydi. Chunki o'zbek tilida dosh – qo'shimcha sifatida qo'llaniladi. Bu so'zdagi -dosh aslida "doshtan" ega bo'lmoq, bor bo'lmoq) fe'lining o'tgan zamon shakli "dasht" – ega bo'ldi, bor bo'ldi degan ma'noda ishlatilishi mumkin.

Fors tilida sodda, qo'shma fe'llardan boshqa, old qo'shimchali (prefiksli) fe'llar ham mavjud. Bardosht, daromad, baromad (ko'tardi, kirdi(kirim), chiqdi(chiqim) ma'nolarida qo'llanadi. Shuning uchun ham old qo'shimchali fe'l yasovchi qo'shimchalardan farq qiladi. -don asarda ham ot yasovchi ham sifat yasovchi omonim ma'noli so'z hisoblanadi. Don affiksoid sifatida sifat yasovchi, qo'shimcha sifatida yoki alohida so'z sifatida ot ma'nosida qo'llaniladi.

So'z sifatida "donistan" – bilmoq fe'lining hozirgi zamon shakli sifatida sifat yasovchi so'z qo'shimcha affiksoid sifatida, ya'ni -li ma'nosini anglatadi. – Sulton Husayn Mirzo kordon va sohib tajriba podshoh edi (33-bet) – betajriba, nodon, mardak edi (188-bet). Yuqoridagi gaplardagi "kordon", "nodon", "dono" so'zlaridagi "-don" affiksoid bo'lib o'zbek tilida sifat va sifatdosh yasovchi qo'shimcha sifatida qo'llangan. Kordon – so'zida don ishbilarmon, ishning ko'zini biladigan va nodon – bilmaydigan, dono – biladigan ma'nosida qo'llanadi. Tuzdon, g'alladon, qalamdon kabi so'zlarda qo'llangan "don" qo'shimcha bo'lib, idish ma'nosida, ya'ni "don" – urug'lik ma'nosida ham qo'llanilishi mumkin.

"Boburnoma" da "guzar" – ya'ni "guzashton" – o'tmoq fe'lining hozirgi zamon shakli hisoblanadi. Guzar o't, mahalla, qarorgoh ma'nolarida qo'llangan. Guzar- mahalla va o'tish joyi sifatida (33,53,119,234,242-272-bet) sifatga oid so'zlarda yelguzar (206-bet),guzarband (353-bet) kabi so'zlarda qo'llanganini ko'ramiz. –O'ng qo'l tarafidin Qosimbek o'qchini bila bu suvdin guzar topib kechib ot solg'on bila hazoralar to'xtay olmay qocha berdilar. (356-bet) – Hazoralar suv guzarini shoxlar bila berkitib...(144-bet) – Qolgo'on el guzar bila o'ttilar (206-bet). Ushbu gaplardagi guzar so'zi ham ot, ham sifat ma'nosida qo'llaniladi.

Asarda eng ko'p qo'llangan asosan, sifat yasovchi va ayrim holdagina ot yasovchi qo'shimcha sifatida "doshtan" ega bo'lmoq, bor bo'lmoq fe'lining hozirgi zamon formasi –dor qo'shimchasi hisoblanadi. Masalan, sifat yasovchi qo'shimcha sifatida nomdor (7, 30,36-betlar), shoxdor (11-50 betlar), muhrdor (39,154, 219, 348-betlar), tahsildor (224-bet, sharobdor (244,249-bet), nohavodor (348-bet), jondor (365-bet) kabi so'zlarda qo'llangan. Ot yasovchi qa'lador, sardor (11,35,179,206 , 362-betlar), diydor(42-bet), kitobdor (190,216-bet), rikobdor,

nayrador (352-bet), xaridor (231-bet) kabi so'zlarda ma'nojiatdan ot ma'nolarida kelishi mumkin.

Band, ya'ni "bastan" – bog'lamoq fe'lining hozirgi zamon negizi "band" – bog'la so'zi ham omonim ma'noda ham sifat, ham ot yasovchi qo'shimcha sifatida qo'llangan. Masalan: takband (6-91-bet), g'urbnd (113-bet), band (123, 126, 233, 301- betlar ) band qilg'on (144-bet), bandta (214), bandtin (214-bet), pichoqband (273-bet), nagband (328-bet) kabi so'zlarda asosan ot vazifasida qo'llangan bo'lsa, "torband", ustuxonband, tarhash band(272-296-336- betlar). Bunday qo'shma so'zlarda ot+ot, ot+sifat ot+fe'l, fe'l+ot, sifatdosh+ot kabi so'zlar ishtirok etgan.

Gangdin o'tub, Qanuch to'g'risi Gangning sharqiy tarafiga guzarbandliq xayoli bila o'lturubturlar. Gangning sharqiy tarafiga guzarbandliq xayoli bila o'lturubturlar.(309bet)

Vale bu masnaviyning mazmun va istixobbandligi bisyor xavotir va xarobtar (163-bet) Ittifoq qilib bizning ustimizg'a kelur azimat bila. Darbandin o'ttilar (243-bet)

Band qo'shimchasi bog'la, ip, arqon ma'nolarida ham qo'llanilishi mumkin.

Yuqoridagi so'zlarda "band" so'zi qo'shma so'zlar tarkibida kelib, ot+sifatga oid so'z ma'nolarida ishlatilgan.

"Boburnoma"da yuqoridagi affikslardan tashqari – kash (tort, chek, chir), "bon" (asra, saqla), nishin (o'tir), toza, andoz (tashla, ot uloqtir, sol), boz (o'yna, lochin, ochmoq felining hozirgi zamon negazi, och) ma'nolarda, po'sh – (kiy, yov, xusho – och , bot-to'qi kabi fe'l turkumidagi fe'lga doir sio'zlar bila ham otga, sifatga doir so'zlar yasalganini ko'ramiz.

Asarda omonim ma'noli sifat va ot yasovchi so'zlardan tashqari, forscha old va orqa qo'shimchalardan iborat bo'lgan sifat va otga tegishli b'lgan so'zlar juda ko'p uchraydi. Bobur bunday so'zlarni o'z joyida, kerak bo'lgan joydagina foydalanishga harakat qilgan. Gapda bog'lovchilar yordamida to'liq yo sifatga yoki otga tegishli forscha so'zlarni ham qo'llagan. Bu Zahiriddin Muhammad Boburning o'zbekcha so'zlar bilan bir qatorda, forscha so'zlarni ham mukammal bo'lishidan dalolat beradi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Mirzayev Sh. M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxs, javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidalari bo'lishi kerak. "Xalq so'zi" gazetasi, 2017-yil, 16-yanvar N-11
2. Abdurahmonov G'., Shukurov Sh., Qozoqboyev M. "Ozbek tilining tarixiy grammatikasi", Toshkent – 2008
3. Xolmanova Z. "Boburnoma" leksikasi, Toshkent – 2007-yil.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma", Toshkent – 1989-yil.
5. Abdusamatov M. "Fors tili", Toshkent – 2007-yil
6. Abdurahmonov G' va boshqalar, "O'zbek tili grammatikasi", Toshkent – 1975-yil.

